

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY

Бурдоносова М.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Державний університет інфраструктури та технологій

Стаття присвячена розгляду теоретичних аспектів принципу рівності в праві. Рівність є однією з важливих та фундаментальною конституційних вимог, що входить до концепції верховенства права, є умовою розбудови та функціонування правової держави. З іншого боку, рівність як правовий принцип є комплексним поняттям, яке в поєднанні з ідеями справедливості та свободи утворює складну конструкцію. У статті досліджуються аспекти співвідношення рівності та нерівності як інструменту, що дає змогу диференційовано компенсувати соціальні обмеження певних осіб, оскільки, поруч із категорією рівності завжди існує нерівність, яку не варто розуміти лише в негативному значенні. З погляду закону нерівність є тим інструментом, за допомогою якого можна надати привілеї певним категоріям осіб, наприклад, з обмеженими можливостями, зрівнявши їх з особами без цих обмежень.

Крім того, наголошується на відмінностях романо-германської правової сім'ї, в якій принцип рівності визнано як загальнолюдський, та релігійних правових систем, які наділяють людину різним правовим статусом – залежно від належності до певної групи, виділеної за різними критеріями – статевим, національним, релігійним або соціальним.

Розглядаються деякі аспекти співвідношення міжнародно-правових документів із прав людини (Каїрській Декларації), в яких втілені всі або більшість норм і принципів. Однак збіг формулювань не має вводити в оману та слугувати підставою для їх однакового сприйняття – за зовнішньою ідентичністю ховаються глибокі розбіжності на рівні принципів підходів.

А тому в статті наголошується на важливості врахування принципу правового поліцентризму в процесі розгляду рівності в праві. Він є відображенням неуніверсальності права й об'єктивною умовою неможливості однозначного визначення його змісту. Правовий поліцентризм дає підстави говорити про особливості розуміння права відповідної цивілізації.

Ключові слова: принцип рівності, правова рівність, нерівність, рівноправ'я, принцип правового поліцентризму, Каїрська декларація прав людини.

The article is devoted to the consideration of theoretical aspects of the principle of equality in law. Equality is one of the important and fundamental constitutional requirements, which is part of the concept of the rule of law. It is a condition for the development and functioning of the rule of law. On the other hand, equality as a legal principle is a complex concept, which in combination with the ideas of justice and freedom forms a complex structure. The article examines aspects of the relationship between equality and inequality as a tool that allows differentiated compensation of social limitations of certain individuals. Because, next to the category of equality, there is always inequality, which should not be understood only in a negative sense. From the legal point of view inequality is the tool which can be granted privileges to certain categories of persons, for example with disabilities, by equating them with persons without these restrictions.

It also emphasizes the differences between the Civil Law legal system, in which the principle of equality is recognized as universal, and Religious Law legal systems, which give a person different legal status – depending on belonging to a certain group, selected by different criteria – gender, nationality, religion or social.

Some aspects of the relationship between international human rights instruments (the Cairo Declaration of Human Rights), which embody all or most of the rules and principles, are considered. However, the coincidence of formulations should not be misleading and serve as a basis for their uniform perception – behind the external identity there are deep differences at the level of principled approaches.

Therefore, the article emphasizes the importance of taking into account the principle of legal polycentrism analysing equality in law. It is a reflection of the non-universality of law and an objective condition for the impossibility of unambiguously defining its content. Legal polycentrism gives grounds to speak about the peculiarities of understanding the law of the respective civilization.

Key words: principle of equality, legal equality, inequality, principle of legal polycentrism, Cairo Declaration of Human Rights.

*Lex uno ore omnes alloquitur*¹.

Вступ. Рівність, на перший погляд, здається досить зрозумілою та простою теоретичною категорією, яку надзвичайно важко втілити в повній мірі та забезпечити на практиці. А в поєднанні з ідеями справедливості та свободи відбувається ускладнення їх змістів. Водночас у науці відсутнє єдине розуміння правової природи рівності й рівноправності. У Конституції України вжито обидва ці поняття. Однак їх варто розрізняти, оскільки люди нерівні за своїми психічними і фізичними можливостями, за рівнем життя, і в цих характеристиках право їх урівняти не зможе.

Рівність як правовий принцип неодноразово досліджувалася в роботах вітчизняних спеціалістів у різних галузях права. Зокрема, цей принцип вивчали Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, Н.М. Пархоменко, С.П. Погребняк, І.К. Полховська, Т.М. Слинко, С.О. Сунегін, Т.І. Тарахонич, В.І. Тимошенко та ін.

Філософські засади рівності було закладено у вченнях Сократа, Платона, Аристотеля, Демокріта, Ф. Аквінського, Н. Макіавеллі, Т. Мора та ін. Як політико-правовий принцип рівність досліджувалася у працях філософів Просвітництва – Ф. Вольтера, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, а також

представників німецької класичної філософії – І. Канта і Г. Гегеля та ін. Нині класичні уявлення та ідеї мислителів давнини про рівність не лише не втратили своєї значущості, а потребують подальшого вивчення та врахування у правотворенні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аристотель розрізняв два підходи до справедливого: «справедливе як веління закону» та «справедливе стосовно іншої особи – як рівність» [1]. У період Просвітництва в ст. 1 Декларації прав людини та громадянина (1778) підкреслювалось, що «люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах; суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі» [2]. Пізніше цей принцип було втілено в Загальній декларації прав людини (1948): «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» [3]. Зазначені постулати навіть у XXI ст., на жаль, залишаються більше декларативними та формальними. Вони скоріше задають «планку», мету на досягнення якої варто спрямовувати зусилля, ідеал, до якої варто прагнути. Однак на практиці неповною мірою враховуються різноманітність життя, виховання, традицій, релігійних догм та їх основних носіїв – жителів Заходу та Сходу, Півдня і Півночі, чоловіків та жінок, дорослих та дітей, осіб з особливими потребами і т.д.

¹ Вислів римських юристів: «Закон говорить з усіма однаково».

Спробуємо детальніше розглянути правило «суворой рівності»: якщо одна особа має певну кількість благ, відповідно, інші мають отримати стільки ж. Це справедливо? З погляду логіки – так. А з погляду практичної реалізації – не життєздатно, оскільки, по-перше, тоді необхідно знищити всі неподільні блага, а по-друге, від природи (від народження) люди не рівні, ми народжуємось різними за зовнішністю, здоров'ям, силою, здібностями та талантами, в сім'ях із різним соціальним статусом, країнах із різним рівнем економіки і т.д. І зробити нас рівними у значенні «зрівняти в правах і доступі до соціальних благ», тобто рівноправними, здатен лише закон, однак не природа.

Саме тому поруч із категорією рівності завжди існує нерівність, яку не варто розуміти лише в негативному значенні. З погляду закону нерівність є тим інструментом, за допомогою якого можна надати привілеї певним категоріям осіб, наприклад з обмеженими можливостями, зрівнявши їх з особами без цих обмежень. Отже, нерівність дає змогу диференційовано компенсувати соціальні обмеження певних осіб.

Слід погодитися з О.Б. Гофманом, який зазначає: «Рівність та нерівність – це не ізольовані одне від одного поняття, перше не завжди забезпечує справедливість та злагоду, а друге не завжди несправедливість і конфлікт» [4, с. 25]. В.С. Нерсисян наголошував на тому, що «рівність має раціональний, практичний зміст і можлива в соціальному світі лише як правова (формально-правова, формальна) рівність. Фактично ж рівність є ірраціональною» [5, с. 10].

Таким чином, говорячи про внутрішню структуру правової рівності, можна виділити 3 компоненти: 1) формально-юридичну рівність, що випливає із сутності права як загальної міри свободи та справедливості, встановленої державою таким чином, щоб свобода одного не обмежувала свободи іншого; 2) рівноправ'я, тобто рівність прав та обов'язків, рівні юридичні можливості суб'єктів для участі в соціальному житті; 3) рівний захист перед законом в аспекті реалізації механізмів рівноправ'я.

Повертаючись до потрібної конструкції прав людини «свобода – рівність – справедливість», варто обов'язково наголосити на її західному походженні. А тому подальший аналіз слід проводити з урахуванням принципу правового поліцентризму. Це керівна, основоположна ідея, що має найвищу імперативність у процесі пізнання предмета дослідження і спричиняє необхідність урахування природи права, що розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого відрізняється в кожній із культур (цивілізацій) і має амбівалентну природу. Він є відображенням неуніверсальності права і об'єктивною умовою неможливості однозначного визначення його змісту. Правовий поліцентризм дає підстави говорити про особливості розуміння права відповідної цивілізації [6, с. 23].

Із вищезазначеного випливає, якщо в різних культурах та правових сім'ях відрізняються підходи до розуміння права, то, відповідно, різними будуть і підходи до розуміння рівності та рівноправ'я. Для прикладу, звернемось до ісламського права. Однією з його характерних рис є невизнання принципу формальної рівності прав людини. На відміну, наприклад, від романо-германської правової сім'ї, в якій цей принцип визнано як загальнолюдський, релігійні правові системи наділяють людину різним правовим статусом – правами й обов'язками – залежно від належності до певної групи, виділеної за різними критеріями (статевим, національним, релігійним або соціальним). Це сприймається як природний божественний порядок, оскільки кожна людина залежно від свого гендеру, соціального та фінансового стану має різний набір обов'язків перед Всевишнім.

Таким чином, відштовхуючись від однакових вихідних даних, що люди від природи різні за здібностями, фізичними можливостями, здоров'ям, народжуються в сім'ях

із різним соціальним та фінансовим станом, західна традиція намагається «виправити» цю ситуацію шляхом зрівняння всіх у правах та перед законом, а східна – не вважає правильним змінювати такий порядок, а ставить різні життєві завдання та обов'язки перед Богом залежно від належності особи до певної групи.

Як бачимо, з погляду принципу правового поліцентризму, правова рівність, свобода та справедливість виявляються не універсальними категоріями, причому не тільки для різних правових сімей, але й навіть у межах однієї правової сім'ї. У рішенні ЄСПЛ у справі «Інститут Отто-Премінгер проти Австрії» (Otto-Preminger-Institut v. Austria) наголошено: «Як і у випадку «моралі», неможливо виокремити єдину для усіх європейських держав концепцію про значення релігії в суспільстві; навіть у межах однієї держави подібні концепції можуть відрізнятися. З цієї причини неможливо знайти всеосяжне визначення того, що являє собою допустиме втручання у здійснення права на свободу вираження у випадках, коли такий вислів направлено проти релігійних почуттів інших людей. Тому певна свобода розсуду повинна бути залишена національній владі в оцінці існування і ступеня необхідності такого втручання. Однак такий розсуд не безмежний. Він супроводжується контролем на підставі Конвенції, межі якого змінюються залежно від обставин. У справах, подібних цій, коли було втручання у здійснення гарантованих свобод, контроль повинен бути суворим з огляду на важливість свобод, про які йдеться. Необхідність будь-якого обмеження має бути встановлена з усією переконливістю (заява № 13470/87, 20 вересня 1994 р.)» [6, с. 79].

З іншого боку, в багатьох конституціях та деклараціях (у тому числі і в Каїрській Декларації) втілені всі або більшість норм і принципів міжнародно-правових документів із прав людини. Однак збіг формулювань не має вводити в оману та слугувати підставою для їх однакового сприйняття – за зовнішньою ідентичністю ховаються глибокі розбіжності на рівні принципів підходів [7, с. 20].

Так, Каїрська декларація 1990 р. не містить посилань на будь-які інші акти про права людини. Особливу увагу варто звернути на ст. 24 Декларації, згідно з якою всі права і свободи, закріплені в ній, обмежені нормами ісламського шариату, а також на ст. 25, яка встановлює, що єдиним джерелом для тлумачення і роз'яснення деяких із статей Декларації є ісламський шариат. При цьому Декларація містить більшість прав і свобод, передбачених універсальними документами про права людини [8].

Звернемо увагу на таке право, як рівність осіб у шлюбі. Згідно зі ст. 6 Каїрської декларації прав людини, в ісламі жінка має рівність із чоловіком у людській гідності; вона несе права тією ж мірою, в якій несе обов'язки; вона користується цивільною правоздатністю, має самостійний майновий статус і має право на збереження свого імені і походження за народженням, а чоловік несе обов'язки із забезпечення сім'ї та відповідає за турботу про неї [9]. Таким чином, незважаючи на те, що Декларація визнає рівність жінки в гідності, вона не говорить про повну рівність і не передбачає рівності ролей чоловіка та жінки, особливо в сім'ї. Тим часом, як зазначив Комітет із прав людини, «рівність у шлюбі має на увазі, що чоловік і дружина мають порівну ділити відповідальність і права в сім'ї».

У західній традиції переважають інші підходи до наповнення принципу рівності змістом. Ст. 7 Загальної декларації прав людини проголошує, що усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якого розрізнення, на рівний захист законом, а також ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка закріплює, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. Цим встановлюється формальна рівність перед законом незалежно від багатьох підстав: статі, раси, національності, мови, походження тощо.

Рівність перед законом закріплено у ч. 1 ст. 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом». У вказаній статті закріплюється рівність перед законом лише громадян України. При цьому ст. 21 Основного Закону проголошує «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», а у ст. 26 Основного Закону України встановлено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Отже, можна зробити висновок, що в Україні перед законом рівні не лише громадяни, а й іноземці та особи без громадянства, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Цікавою є думка О.П. Васильченко, яка наголошує, що в теорії права існує підхід, відповідно до якого закон можна розглядати у вузькому розумінні як акт органу законодавчої влади, і в широкому – як будь-який нормативно-правовий акт держави, що насправді охоплює собою поняття законодавства. Однак доцільно вважати, що рівність передбачається перед «законом» як поняттям у широкому розумінні, що охоплює всі джерела офіційно встановленого права, оскільки всі вони являють собою офіційно-владні веління нормативного характеру, наділені законною (примусово-обов'язковою) силою. В іншому випадку можна дійти софістичного висновку про те, що перед законом у вузькому змісті всі рівні, а перед указом Президента України або постановою Кабінету Міністрів України – ні [10, с. 16–17].

Рівність громадян перед законом полягає в тому, що стосовно кожної особи закон повинен мати однакову силу впливу. Перед законом всі мають бути рівні, всі права мають бути однаково захищеними. Закон однаковий для всіх, йому байдужі фактично відмінності між людьми. Від нього вимагаються неупередженість і повна сліпота до соціальних відмінностей людей у сфері права. Тобто закон не має зважати на індивідуальні особливості людей.

Висновки. Таким чином, рівність є однією з важливих та фундаментальних конституційних вимог, що входить до концепції верховенства права, вона є умовою розбудови та функціонування правової держави. З іншого боку, рівність як правовий принцип є комплексним поняттям, яке в поєднанні з ідеями справедливості та свободи утворює складну конструкцію. Поруч із категорією рівності завжди є нерівність, яку не варто розуміти лише в негативному значенні. З погляду закону нерівність є інструментом, за допомогою якого можна диференційовано компенсувати соціальні обмеження певних осіб.

З огляду на відмінності романо-германської правової сім'ї, в якій принцип рівності визнано як загальнолюдський, та релігійних правових систем, які наділяють людину різним правовим статусом залежно від належності до певної групи, наголошується на важливості врахування принципу правового поліцентризму в процесі розгляду рівності в праві. Принцип правового поліцентризму є відображенням неуніверсальності права і об'єктивною умовою неможливості однозначного визначення його змісту. Правовий поліцентризм дає підстави говорити про особливості розуміння права відповідної цивілізації, а разом із цим і різні підходи до принципу рівності та рівноправ'я осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. М.: Мысль, 1983. 830 с. (Филос. наследие. Т. 90). С. 295-374. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000351/> (дата звернення: 16.04.2021).
2. Оригінальний текст Декларації прав людини і громадянина французькою. URL: <http://www.textes.justice.gouv.fr/textes-fondamentaux-10086/droits-de-lhomme-et-libertes-fondamentales-10087/declaration-des-droits-de-lhomme-et-du-citoyen-de-1789-10116.html> (дата звернення: 20.04.2021).
3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 18.04.2021).
4. Гофман А.Б. Мартовские тезисы о социологии равенства и неравенства. *Социс*. 2001. № 7. С. 24–25.
5. Нерсисянц В.С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости. *Социологические исследования*. 2001. № 10. С. 3–15. URL: http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/1e21b5ed-e156-4303-b153-859c5f4230bb/%5BCIVSal1011_11-02-19-U2%5D_%5BTS_219%5D.html (дата звернення: 21.04.2021).
6. Юридична компаративістика : навч. посібник / А.М. Кучук, Ю.С. Завгородня. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
7. Лушников А.М., Лушникова М.В., Тарусина Н.Н. Гендер в законе : монографія. Москва : Проспект, 2021. 480 с.
8. Калмикова О.С. Сучасна ісламська концепція прав людини. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М.В. Яновського і В.С. Семенова. Харків, 21 листоп. 2016 р. : у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 87–93.
9. Каирская декларация прав человека в исламе. URL: <http://cidct.org.ua/kairskaya-deklaratsiya-o-pravah-cheloveka-v-islame-3/> (дата звернення: 16.04.2021).
10. Васильченко О.П. Рівність громадян перед законом як засада демократичної, правової держави. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 15–26.